

فصلنامه بین المللی قانون یار

License Number: ۷۸۸۶۴ Article Cod: Y۶SH۱۹A۳۲۶ ISSN-P: ۲۵۳۸-۳۷۰۱

مقایسه اصول حقوق بشر دوستانه بین الملل با رویکرد اندیشه

حضرت امام خمینی (ره)

(تاریخ دریافت ۱۴۰۰/۰۷/۱۵، تاریخ تصویب ۱۴۰۰/۱۲/۱۸)

محسن رایجی

دانشجوی دکتری حقوق بین الملل عمومی دانشگاه آزاد اسلامی، واحد بین الملل کیش

چکیده

حقوق بشر و اصول آن از مباحث مهم و اساسی عصر معاصر است که در تمامی جوامع انسانی با چهارچوب های ملی و بین المللی همراه بوده است. در این راستا با تبلور انقلاب شکوهمند اسلامی ایران قوانین بشردوستانه مطابق اندیشه های امام خمینی بر اساس دین مبین اسلام تعیین و اجرا گردید اصول و قواعدی که امام خمینی (ره) در عرصه حقوق بین الملل طراحی می نمود بر گرفته از مبانی دینی و اسلامی ایشان بود که این مبانی دینی، نقش بسیار مهمی در اصول و قواعد حقوق بین الملل، در تجلی دیدگاه امام خمینی ایجاد می نمود. در این مقاله با روش توصیفی-تحلیلی به مقایسه این دو نظام حقوقی پرداخته شد. این پژوهش با هدف تبیین اندیشه امام خمینی (ره) در باب حقوق بشر دوستانه می باشد.

واژگان کلیدی: حقوق بشر دوستانه، اندیشه امام خمینی، انقلاب اسلامی، حقوق بین الملل

مقدمه

مقررات حقوق بشر دوستانه ریشه در تاریخ دارد، زیرا از ابتدای حیات جوامع بشری تاکنون همواره جنگ بین انسان‌ها وجود داشته و این جنگ‌ها، همیشه تابع نوعی مقررات بوده‌اند که دولت‌ها طی قرن‌ها، آنها را مورد توجه قرار داده و رعایت یا نقض کرده‌اند. آن‌گونه که یافته‌ها و تحقیقات تاریخی نشان می‌دهند، تفکر و رفتار انسان دوستانه در تمدن‌های قدیمی و قبایل بدوی نیز موجود بوده است. برای نمونه، در میان سومریان نهاد سازمان یافته‌ای وجود داشته است که در آن قواعدی مانند اعلام جنگ، حکمیت، مصونیت سفیران و قرارداد صلح رعایت می‌شده است (پورمحمدی، ۱۳۸۵: ۲۴).

رعایت این قواعد و توجه به آنها، از آنرو، ضروری است که پیدایش وضعیت جنگی، خود، برهم زننده بسیاری از قوانین و مقررات است. به عبارت دیگر، حقوق بشر دوستانه، یک حقوق اضطراری قابل اجرا در مخاصمات مسلحانه است؛ که کنواسیون‌های چهارگانه ژنو ۱۹۴۹ و دو پروتکل الحاقی ژنو ۱۹۷۷ مهم‌ترین منابع آن را تشکیل می‌دهند. این حقوق، در واقع، پلی بین دگرترین حقوق بشر و قواعد حقوق بین‌الملل قابل اجرا، در مخاصمات مسلحانه ایجاد کرده است. لاقلاً به طور مسلم از زمانی که دیوان بین‌المللی دادگستری حقوق بشردوستانه را نسبت به حقوق بشر حقوق خاص قلمداد کرد، این دیدگاه که «حقوق بشر در مخاصمه مصلحانه» به حقوق بشردوستانه اشاره دارد در حدی وسیع مقبول واقع شده است (البرزی ورکی، ۱۳۸۹: ۲۲). حقوق بشر دوستانه بین‌المللی، در سه سطح اجرا می‌شود، یعنی از طریق انجام یک عمل فردی در طول یک منازعه مسلحانه و از سوی جامعه، در برابر کسی که اقدام می‌کند. و سرانجام از رهگذر تلاش‌های جامعه بین‌المللی (دوسوالد، ۱۳۷۹: ۸۸). حقوق بشردوستانه نسبت به حقوق بین‌الملل و حقوق بشر قاعده‌ای خاص و جزئی می‌باشد که در زیر قواعد حقوق بشر، قرار می‌گیرد و عمدتاً، در زمان جنگ کاربرد دارد. در این عرصه نظام حقوقی اسلام نیز مستقل از تحولات این چنینی در جهان و پیش از سایر نظام‌های حقوقی جهان، قواعد حقوق بشردوستانه را به جوامع بشری در راستای حرمت و پاسداشت انسان و انسانیت عرضه نموده است. بسیاری از این اصول پیش از اینکه در قرون اخیر مورد پذیرش قرار گیرند، مورد تاکید اسلام و پیشوایان دین بوده است. اما برای نخستین بار تدوین قواعد و مقررات جنگ در مذهب حنفی و با نوشته‌های محمدحسن شبانی؛ که برخی از اندیشمندان اروپایی از او به عنوان گروسیوس اسلام نام برده‌اند انجام شد (البرزی ورکی، ۱۳۸۹: ۲۳). بنابراین ایده‌های بشردوستانه در آثار حقوقدانان مسلمانی

چون اوزاعی، شیبانی و بعدها ماوردی بیان شده‌اند (البرزی، همان، به نقل از محقق داماد، ۱۳۸۳: ۲۵). از این رو، در رابطه با موضوع حقوق بشردوستانه در اندیشه امام خمینی (ره) شایسته است نگاهی واقع-گرایانه به این حوزه صورت گیرد؛ سؤال این مقاله این است که تفاوت‌ها و یا تشابه‌های حقوق بین الملل بشر دوستانه با اندیشه امام خمینی (ره) در چه بوده است؟ گمان بر این است که حقوق بشردوستانه - منبعث از اسلام - جایگاهی مهم در اندیشه امام (ره) دارد؛ ایشان در طول حیات سیاسی خود به شدت به اصول حقوق بشردوستانه - و به خصوص در دوران جنگ هشت ساله - تاکید داشته است. روش پژوهش این نوشتار، توصیفی - مقایسه‌ای است که از طریق بررسی اسناد و مدارک بصورت کتابخانه‌ای انجام می‌گیرد. مطالب این مقاله از دو بخش تشکیل شده که در بخش اول حقوق بین‌الملل، و حقوق بشردوستانه و مفاهیم و کلیات آن در عرصه حقوق بین‌الملل بررسی می‌شود و در بخش دوم اصول اساسی این حقوق با نظرات و دیدگاه‌های امام در این باره مطابقت داده می‌شود.

بخش اول: مفهوم حقوق بشردوستانه

در جامعه انسانی از جنگ گریزی نیست و از طرفی برخلاف آنچه که برخی از صاحب نظران مسائل سیاسی و حقوقی بر آن اعتقاد دارند، جنگ نه تنها موجب اختتام و یا پایان قواعد و مقررات بین‌المللی نمی‌شود بلکه در پاره‌ای از موارد موجب قوانین و مقررات جدید نیز می‌شود که هدف آنها به نظم کشیدن و یا قانونمند کردن رفتار متخاصمان و انسانی کردن جنگ می‌باشد. حقوق جنگ و یا حقوق بشردوستانه و تلاش‌های منجر به انعقاد و یا وضع چنین قوانینی، معمولاً پس از وقوع جنگ‌های مخرب و خانمان‌سوز که موجب کشتار بی‌رحمانه مردم و تخریب اموال و دارایی‌های آنها شده، صورت می‌گیرد (پورمحمدی، ۱۳۸۵: ۲۴). حقوق بشردوستانه نیز همچون حقوق بشر، ریشه در حقوق طبیعی دارد، حقوق بشردوستانه، بنا به تعریف، مجموعه اصول و قواعدی است که در زمان درگیری مسلحانه بر رفتار طرف‌های درگیر در آن مخاصمه و همچنین دولت‌های بی‌طرف حاکم است که هدف آن اصولاً انسانی ساختن منازعه و تحدید اثار زیان‌بار آن می‌باشد (ارادت، ۱۳۸۳: ۵۰). در تعریفی دیگر گفته شده که حقوق بین‌الملل بشردوستانه، به آن بخش از حقوق بین‌الملل عمومی اطلاق می‌شود که بر کاربرد نیروی مسلح و رفتار با افراد در جریان درگیری مسلحانه حاکم شده است (شریفی طرازکوهی، ۱۳۷۵: ۷۹ - ۷۸). پیدایی اصطلاح «حقوق بشردوستانه» نیز به نحوی ارتباط این نسخه از حقوق بین‌الملل با حقوق بشر را نمایان می‌سازد؛ گرچه فوائد دو شاخه مذکور به طور مستقل توسعه

یافته‌اند. حقوق بشردوستانه، اصول و قواعدی است که استفاده از خشونت را در زمان منازعات مسلحانه محدود می‌کند و هدف آن، عبارت است از: حمایت از افرادی که مستقیماً درگیر جنگ نیستند یعنی بیماران، زخمی‌ها، کشتی شکسته‌ها، اسیران، افراد غیر نظامی و محدود کردن آثار خشونت در جنگ برای دستیابی به اهداف جنگ، پرهیز از انتقام جویی، آزار و اذیتی که تاثیری در اهداف جنگ ندارند (راعی، ۱۳۷۹: ۱۵۷). تعریف دیگر می‌گوید «حقوق بشردوستانه، شاخه‌ای از حقوق بشر است که در منازعات مسلحانه بین‌المللی و در برخی اوضاع و احوال معین و محدود در منازعات مسلحانه داخلی مورد استفاده قرار می‌گیرد (سلیمی، ۱۳۸۲: ۳۱۷). بنابراین تعریف، حقوق بشردوستانه علاوه بر منازعات بین دولت‌ها، منازعات داخلی یک کشور را نیز برای گروه‌های درگیر (دولت و معارضان یا معارضان با همدیگر) را شامل می‌شود.

بخش دوم: اصل تفکیک در حقوق بشردوستانه

هدف اصلی حقوق بین‌الملل بشردوستانه این است که طرفین محاصره را ملزم نماید تا بین نظامیان و غیر نظامیان تفکیک قائل شود. چنین هدفی مورد قبول همه نظام‌های حقوقی می‌باشد. و حقوق بشردوستانه موقعی به این هدف خود نائل می‌شود که در عمل نیز مورد توجه طرف‌های محاصره قرار گیرد. بنابراین اصل تفکیک مفهومی جز تمایز ندارد؛ تمایز میان اهداف نظامی و اهداف غیرنظامی. در جنگ‌های قرون وسطایی که جنگ را ارتباطی بین تمام ساکنان کشورهای درگیر در محاصره تلقی می‌شد تمام ساکنان کشور دشمن را در برابر جنگ، مشابه و مشمول رفتار واحد و یکسان می‌دانستند. اما با پیدایش فلسفه اساسی تکوین اصل تفکیک نظامیان از غیرنظامیان تأکید و تلاش شد آثار مخرب هر منازعه مسلحانه به خصوص درباره غیرنظامیان به حداقل ممکن کاهش یابد (پورمحمدی، ۱۳۸۵: ۳۶). اصل ایجاد تفکیک بین افراد غیرنظامی و رزمندگان نخستین بار در اعلامیه سن پترزبورگ سال ۱۸۶۸ وضع شد و این اصل اظهار می‌دارد که «تنها هدف قانونی که دولت‌ها حین جنگ باید تلاش کنند بدان دست یابند آن است که قوای نظامی دشمن را تضعیف کنند». اصل تفکیک در مواد ۴۸ و ۵۱ و ۵۲ از پروتکل اول الحاقی سال ۱۹۷۷ تدوین گردیده و اعمال هیچ گونه حق شرطی در مورد آنها پذیرفته نشده است (عزیزی، ۱۳۹۲: ۸۹ - ۸۸). در ماده ۴۸ صریحاً ضرورت تفکیک و تمایز بین اهداف نظامی و غیرنظامی و نظامیان از غیرنظامیان و رعایت احترام و حمایت از افراد غیرنظامی مورد تأکید قرار گرفته است. این قاعده قبلاً در قطعنامه موسسه حقوق بین‌المللی مورخ ۹ سپتامبر ۱۹۶۹ و در

قطعه‌نامه مجمع عمومی سازمان ملل متحد شماره ۲۶۷۵، مورخ ۹ سپتامبر ۱۹۷۰ به عنوان یک عرف بیان شده بود. مجمع عمومی سازمان ملل متحد نیز در بیست و پنجمین اجلاس خود در ۹ سپتامبر ۱۹۷۰، قطعه‌نامه شماره ۱۳۷۵ خود درباره اصول اساسی حمایت از جمعیت غیرنظامی در مخاصمات مسلحانه تصویب کرد (پورمحمدی، ۱۳۸۵: ۴۹). به موجب بند ۶ ماده ۵۱ پروتکل اول الحاقی ۱۹۷۷ «حمله به سکنه غیرنظامی یا غیرنظامیان به عنوان اقدام تلافی جویانه ممنوع است». حتی اصل ضرورت نظامی نیز چنین اقدامی را توجیه نمی‌کند. اما سابق بر این، در مقررات بین‌المللی و رویه دولت‌ها، موارد فراوانی از موارد دست‌یازی دولت‌ها به اقدامات تلافی جویانه دیده می‌شود (عزیزی، ۱۳۹۲: ۹۲).

بخش سوم: اصل محدودیت در حقوق بشر دوستانه

پروتکل مورخ ۱۷ ژوئن ۱۹۲۵ ژنو مهم‌ترین سند بین‌المللی در زمینه منع استعمال سلاح‌های شیمیایی و حتی میکروبی است که از سال ۱۹۲۸ اجرا شد. مفاد این پروتکل که در واقع یک معاهده بین‌المللی مستقل است، تقریباً همان مقررات ۱۹۲۲ واشنگتن است. در این پروتکل که بیش از ۱۴۰ کشور جهان آن را امضا کرده‌اند، به کارگیری سلاح‌های شیمیایی در جنگ‌ها، بدون قید و شرط ممنوع شده است. مضمون این پروتکل ممنوعیت مطلق کاربرد سلاح‌های شیمیایی و توسل به این سلاح مرگ‌زا را تحت هر شرایطی در بر می‌گیرد؛ اما واقعیت این است که کشورها پس از جنگ جهانی دوم بارها این پروتکل را نقض کرده‌اند (پورمحمدی، ۱۳۸۵: ۱۴۵ - ۱۴۴). کنوانسیون‌ها و پروتکل‌های مربوط به ممنوعیت کاربرد سلاح‌های شیمیایی به گونه‌ای عبارت پردازی شده است که خود، بر عرفی بودن چنین ممنوعیتی دلالت دارد. قطعه‌نامه ۵ سپتامبر ۱۹۶۶ مجمع عمومی سازمان ملل تأیید کرد که پروتکل ژنو ۱۹۲۵ مشتمل بر ممنوعیت عامی است که تمامی کشورها را صرف نظر از عضویت یا الحاقشان به آن معاهده ملزم می‌کند. ممنوع کردن کاربرد سلاح‌هایی که در جنگ جراحت‌های شدیدی ایجاد می‌کنند، از اواخر قرن نوزدهم به عرصه حقوق بین‌الملل قراردادی راه یافت (پورمحمدی، ۱۳۸۵: ۱۴۷). در ماده ۲۲ مقررات لاهه ۱۹۰۷۱۸۹۹ و تقریباً به صورت مشابه در بند یک ماده ۳۵ پروتکل الحاقی سال ۱۹۷۷ منضم به کنوانسیون‌های چهارگانه اوت ۱۹۴۹ ژنو آمده است که در هر مخاصمه مسلحانه‌ای حق طرف‌ها در انتخاب روش‌ها و یا وسایل جنگ نامحدود نیست (پورمحمدی، ۱۳۸۵: ۲۰۱ - ۲۰۰).

بند اول: اصل تفکیک در اندیشه امام خمینی (ره)

امام خمینی (ره) در قسمتی از بیاناتشان به مناسبت وقوع جنگ تحمیلی در جمع گروهی از مردم مرزنشین کشور به تفاوت قوای مسلح ایران با عراق اشاره داشته‌اند که از این سخنان ایشان می‌توان اصل تفکیک را استنباط نمود: «عمده حرف این است که فرق است مابین قوای مسلح ایران با قوای مسلح عراق، فرق است مابین فرماندهان قوای مسلح ایران با فرماندهان قوای مسلح عراق و آن این است که اینها به اسلام فکر می‌کنند و روی قواعد اسلام می‌خواهند عمل کنند و به مردم بازار و به مردم و فقرای جاهای دیگر کاری ندارند... ما دستان بسته است از این جهت که نمی‌خواهیم مردم عادی و بی‌گناه تلف بشوند... ما باید روی قواعد اسلامی عمل بکنیم... و آنها خیال کردند قدرتی در کار نیست. حالا فهمیدند آنها که نه، قدرت هست، لکن قدرتمندان اینجا روی یک قواعد عمل می‌کنند... (صحیفه امام، ج ۱۳، ۱۳۷۹: ۲۴۸). در سخنرانی تقدیر از پیروزی‌های رزمندگان در تاریخ ۶۲/۸/۱ در رابطه با سیاست عدم حمله به مناطق غیرنظامی افزودند: «و ما در عین حالی که الان بسیاری از شهرهای آنجا زیر نظر ما هست و رزمندگان ما می‌توانند آنها را بمباران کنند، ابدا همچون کاری نکردند، و نباید هم بکنند، برای اینکه مردم شهرها گناهی ندارند. ما در جنگ باید صدمات را به او وارد بکنیم و او را معدوم بکنیم...» (همان، ج ۱۸، ۱۳۷۹: ۱۹۳). با آنکه دشمن در طول جنگ از گلوله باران، بمباران و موشک باران مناطق مسکونی و مردم بی‌دفاع دریغ نمی‌کرد، اما با تأکید بر رعایت احکام اسلامی در جنگ و مصون ماندن مردم عادی و غیرنظامی عراق از خطر جنگ فرمود: «و اگر نبود خوف اینکه ملت شریف عراق صدمه ببیند، اگر ما هم و ارتش ما هم و ملت ما هم مثل صدام فکر می‌کرد که باید پیش برد ولو به کشتن ملت‌ها... اگر یک همچو برنامه‌ای بود، امروز می‌دید که عراق دیگر کسانی را که بتوانند کاری انجام بدهند، ندارند...» (صحیفه امام، ج ۱۴، ۱۳۷۹: ۲۷۹) امام خمینی (ره) در این باره می‌فرمودند: «شما مواجه هستید با جمعیت‌هایی که به بیمارستان و مدارس هم رحم نمی‌کنند» (تبیان دفتر ۲۵، ۱۳۸۶: ۵۰۴). همچنین در سخنرانی‌ای به تاریخ ۶۲/۸/۱۵ به مناسبت بمباران شهرهای مسجدسلیمان، اندیشمک، بهبهان، در توصیه‌های مؤکد خویش در رابطه با عدم حمله به مناطق غیرنظامی و استفاده به جا از قدرت بار دیگر یادآور شدند: من به آن قدرتمندانی که در جبهه‌ها ایستاده‌اند و الان مستأصل کرده‌اند صدام و صدامی‌ها را عرض می‌کنم که مبادا این قدرت اسباب این بشود که یک انتقامی برخلاف موازین الهی گرفته بشود. شما تاکنون بنایتان بر همین بوده

است و ان شاء الله از حالا به بعد هم باشد که شهرهای عراق را که ما آنها را عزیز می‌دانیم مثل شهرهای خودمان و بعضی‌شان را بسیار بالاتر، باید توجه کنید اهالی آن شهرها به همان طور که اهالی شهرهای ما مبتلای به شر صدام است، آنها، بیشتر مبتلا هستند...» (صحیفه امام، ج ۱۸، ۱۳۷۹: ۲۱۱) علاوه بر اصل تفکیک، وجود و اشاره به اصل رفتار انسانی و عدم تبعیض هم در این مورد از فرمایشات ایشان به چشم می‌خورد. در پی گسترش حملات عراق به منطق مسکونی، انتظار اقدام مقابله به مثل در افکار عمومی بالا گرفت. از این رو در چهارم آبان ۱۳۶۲ جلسه‌ای با شرکت سران سه قوه در حضور امام تشکیل و درباره حملات عراق به مناطق مسکونی و نحوه واکنش به آن بحث شد. امام خمینی (ره) در این جلسه دست یازیدن به اقدام مقابله به مثل و مورد حمله قرار دادن مناطق مسکونی عراق را نپذیرفته و فرمودند: «این اقدام اشکال شرعی و سیاسی دارد. البته در اواخر سال ۱۳۶۶ و اوایل سال ۱۳۶۷ که «جنگ شهرها» بالا گرفت و موشک‌های صدام حتی شهرهایی چون تهران و قم را نیز مورد هدف قرار داد، مسئولان جمهوری اسلامی تصمیم گرفتند که برای دفع شرارت‌های روز افزون رژیم بعث، اقدامات متقابلی را انجام دهند که مورد موافقت امام قرار گرفت، اما امام به فرماندهان نظامی می‌گفتند جایی وارد نشوید که مردم عراق از خانه‌های خود آواره شوند و اگر می‌خواهید مقابله به مثل کنید، ۴۸ ساعت قبل بگویید و اعلام کنید تا مردم بتوانند، خود را نجات دهند. در پی این اقدام، (مقابله به مثل محدود و با اعلام قبلی) برخی از کشورهای عربی و منطقه‌ای به ایران اعتراض کردند؛ امام در پاسخ فرمودند که حمله به مناطق غیرنظامی هیچ‌گاه جزو اهداف نبوده و خواهان آسیب دیدگی آنها نمی‌باشیم و این اقدام در پی فشاری است که رژیم بعث در پی چهارسال حملات موشکی به ایران وارد آورده و هر لحظه که حملات عراق به این مناطق پایان یابد، ما نیز پایان خواهیم داد. این سخنان بیانگر این مطلب است که این اقدام مقابله به مثل ایران نیز با توجه به اصل ضرورت نظامی در حقوق بشردوستانه بین‌المللی، برای محدودیت و یا کاستن حملات عراق می‌باشد و از نظر ایشان حوزه دفاع تا جایی پیش برده می‌شود که دشمن توانایی آسیب وارد آوردن به ایران را نداشته باشد. ایشان این اقدام را نوعی دفاع در تعقیب دشمن متجاوز محسوب می‌کردند در همین رابطه امام در دیدار با مردم خراسان در تاریخ ۶۱/۵/۳ می‌فرماید امروز که ما باز برای دفاع از کشور خودمان و دفاع از ملت مظلوم خودمان وارد شدیم در عراق، برای اینکه نگذاریم هر روز آبادان و اهواز و آنجاها مورد حمله آنها واقع بشود... این یک دفاعی است که ما می‌کنیم اسلام به ما اجازه نمی‌دهد که یک کشور مسلمی را ما تحت سلطه قرار بدهیم و ما نخواهیم هیچ وقت، توجه به این نخواهیم پیدا کرد (صحیفه نور، جلد

بخش چهارم: اسلام و مقررات بشردوستانه

آموزه‌های اسلامی برای هدایت همه جهانیان در طریق سعادت و کمال است، زیرا اسلام که دین جهانی (سبأ، ۲۸) و منطبق با فطرت انسانی (روم، ۳۰) و خطاب بسیاری از آیات آن یا آنها الناس است در واقع متوجه همه انسانهاست (انبیاء، ۱۰۷) و برایش فرقی نمی‌کند که این انسان در کجای زمین زندگی می‌کند، یا مثلاً از کدام نژاد و ملتی است (حجرات، ۱۳). به همین دلیل از همان بدو طلوع، اندیشه زندگی مسالمت آمیز را در قالب یک اعلامیه جهانی مطرح کرده است (آل عمران، ۶۴) و اصل در روابط میان مسلمانان با دیگر ملتها را صلح قرار داده و نه جنگ (انفال، ۶۱). با چنین نگرشی، پیامبر اسلام (ص) نیز سنگ بنای زندگی مسالمت آمیز را با انعقاد منشور مدینه آغاز کرد (شهیدی، ۱۳۸۲: ۶۳-۶۵) و به تدریج به توسعه و گسترش آن پرداخت. بنابراین، اسلام آیین صلح و امنیت است و جنگ را پدیده‌ای عارضی و تحمیلی می‌شناسد و اصل را در روابط خود با دیگران صلح و همزیستی مسالمت آمیز قرار داده است و در صورتی مسلمانان اجازه دارند دست به اسلحه ببرند که به آنها تهاجم شده باشد یا زورمندان استقلال، آزادی و حاکمیت اسلامی را تهدید کرده باشند (ابوالوفا، ۱۴۲۱ه.ق: ۲۵) اما، با وجود عارضی دانستن پدیده جنگ، در فرض وقوع، اولاً اقدام به دفاع را در برابر حمله و تجاوز لازم و واجب می‌داند (حج، ۳۹). ثانیاً برای آن برنامه و قواعد مفصلی بر پایه عدل، رحمت و رعایت حقوق و شئون انسانیت تنظیم کرده است (سلیمی، ۱۳۸۶: ۳۲۲). چنان که در قرآن مجید بر رعایت عدالت و تجاوز نکردن از حدود معقول انسانی در مقابل دشمنان تأکید فراوان شده است (المیزان، ج ۲، ص ۸۹). نمونه‌های فراوانی از سیره پیامبر اسلام (ص) در زمان جنگ وجود دارد که نشان می‌دهد ایشان علاوه بر اینکه در تمامی نبردها به ملاحظات انسان دوستانه از جمله تمایز بین نظامیان و غیرنظامیان و اهداف نظامی و غیرنظامی، منع استفاده از برخی ابزارهای جنگی، پیر و زدن بر دشمن به هر طریق ممکن و مدارا با اسیران توجه می‌کردند (جعفری، ۱۳۹۲: ۱۵۵-۱۹۵)، بلکه هرگاه لشکری را به میدان جنگ می‌فرستادند، قبل از اعزامشان آن‌ها را به رعایت اصول انسانی در جنگ موعظه و ارشاد می‌کردند. چنانکه از امام صادق (ع) نقل شده است: «هرگاه رسول خدا (ص) تصمیم می‌گرفتند کسانی را برای جنگ، اعزام کنند به آنها می‌فرمودند: به نام خدا و برای خدا و بر اساس مشی و روش رسول خدا (ص) حرکت کنید، زیاده روی نکنید، کشتگان را مثله نکنید، غدر و نامردی نکنید و

پیرمردان، کودکان و زنان را به قتل ترسانید» (وسایل الشیعه، ج ۱۵، ص ۵۹).

بخش پنجم: رویکرد امام خمینی (ره) به مقررات بشردوستانه

امام خمینی (ره) به تأسی از احکام اسلام جنگ را پدیده ای عارضی و تحمیلی می‌شناخته و تأکید داشته اند که ما با جنگ همیشه مخالفیم و میل داریم که بین همه کشورها آرامش و صلح باشد، اما اگر جنگ را تحمیل کنند قاطعانه دفاع خواهیم کرد (صحیفه امام، جلد ۱۳، ۲۶۱). در این خصوص، ایشان بر مبنای موازین اسلامی، دفاع در برابر متجاوزان را به اصولی مقید کرده است که امروزه تحت عنوان مقررات بشردوستانه از آن یاد می‌شود.

قبل از آنکه رویکرد امام خمینی (ره) در خصوص حقوق بشر دوستانه بیان شود، لازم است بر رفتار رژیم بعثی عراق در جنگ تحمیلی علیه ایران مروری کلی شکل گیرد تا نشان داده شود که با وجود اعمال روش‌های غیرانسانی و نقض حقوق بین‌المللی بشردوستانه از سوی رژیم بعثی عراق طی جنگ تحمیلی، امام خمینی (ره) -به منزله شخصیتی که فرماندهی جنگ هشت ساله بر عهده ایشان بود- مقررات بشردوستانه را به صورت عملی به اجرا درآوردند.

بند اول: نگاهی گذرا به نقض حقوق بشردوستانه از سوی رژیم بعثی عراق در جنگ تحمیلی علیه ایران

ارتش عراق، بدون توجه به مقررات مندرج در منشور ملل متحد و به ویژه با وجود تعهد به اجرای قرارداد مرزی ۱۹۷۵ الجزایر، در ۳۱ شهریور ۱۳۵۹ (سپتامبر ۱۹۸۰) با تجاوز به خاک جمهوری اسلامی ایران^۱، بسیاری از شهرها و روستاهای مرزی در جنوب ایران را اشغال (الغریب، ۱۳۸۹: ۱۱۱) و آنها را با خاک یکسان کرد، به گونه ای که در برخی از مناطق، حتی آثاری از حیات گیاهان و جانوران باقی نگذاشت. این وضعیت، بعد از بازپس گیری شهرهایی مانند آبادان، خرمشهر، مهران، بستان، هویزه، موسیان، بستان، سوسنگرد، دهلران و... قابل مشاهده بود (کیگان، ۱۳۸۵: ۸۵-۱۰۱).

رژیم بعثی عراق، جنگ را تنها به میدان‌های نبرد محدود نکرد، بلکه مناطق مسکونی و غیرنظامی را نیز

(عراق UN Documents دبیرکل سازمان ملل متحد در گزارش خود به تاریخ ۹ دسامبر ۱۹۹۱ (۱/۲۳۲۷۳) را مسئول آغاز جنگ علیه ایران در ۲۲ سپتامبر ۱۹۸۰ برابر با ۳۱ شهریور ۱۳۵۹ معرفی کرده است)

مورد حمله نظامی قرار داد؛ چنانکه شهرهای اهواز، دزفول، سنندج، ایلام، قصر شیرین، ارومیه، باختران، مهران، اندیمشک، بهبهان، خرمشهر به کرات مورد حملات هواپیماهای عراقی قرار می گرفت. همچنین، علاوه بر حملات هواپیماها، شهرهای دزفول، بروجرد، اندیمشک، قم و تهران مورد حملات موشکی قرار گرفتند (تحلیلی بر جنگ تحمیلی رژیم عراق علیه ایران، ج ۲، ۱۳۶۷: ۳۰-۳۵). حمله به مدارس، بیمارستان‌ها، نیروگاه اتمی بوشهر و تأسیسات ضروری برای ادامه حیات مردم مانند تأسیسات نفتی گچساران، نیروگاه برق رامین اهواز، دکل برق بادمک پل دختر، صنایع آلومینیوم اراک، شرکت کشت و صنعت کارون، کارخانه کاغذ پارس هفت تپه، مجتمع شیمیایی بندر امام خمینی، کارخانه سیمان درود، نیروگاه برق در تبریز، همدان و آرن نهادند، کارخانه هپکو اراک و ده‌ها نمونه دیگر از جمله آنهاست (پورمحمدی، ۱۳۸۵: ۲۱۲-۲۱۵) استفاده دولت عراق از سلاح‌های شیمیایی در جنگ تحمیلی علیه ملت ایران یکی دیگر از اقدامات ضدبشری آن رژیم بود (پورتر، ۱۳۹۳: ۸۵-۸۷). رژیم عراق نه تنها به استفاده از سلاح‌های شیمیایی در جنگ اعتراف کرده و اسناد و مدارکی دال بر تأمین تسلیحات شیمیایی به او، از سوی دولت‌های انگلیس، آلمان، شوروی سابق، امریکا و فرانسه، در آن دوران منتشر شده بود (الغریب، ۱۳۸۹: ۱۴۵-۱۴۷)، بلکه گزارش‌های کارشناسان سازمان ملل متحد نیز بر آن مهر تأیید زده بود (کردبچه حسین آباد، ۱۳۸۶: ۱۴۸-۱۵۸). به کارگیری بمبهای شیمیایی از سوی رژیم عراق در جنگ تحمیلی، نه تنها موجب مصدوم و شهادت جمع زیادی از رزمندگان شد، بلکه منابع طبیعی، هوا، آب، خاک، کلیه جانوران و گیاهان؛ به عبارتی محیط زیست را نیز آلوده و نابود کرد (ثقفی عامری، ۱۳۷۰: ۱۸۱-۱۸۲). براساس تحقیقات علمی، کاربرد این سلاح، نه تنها برای موجودات فعلی زیانبار است، بلکه برای موجوداتی که در آینده نیز حیات خواهند یافت، تهدید کننده است. یعنی ممکن است مواد شیمیایی سرطان زا تغییرات ژنتیکی در آنها ایجاد کند

بند دوم: دیدگاه امام خمینی (ره) درباره اصول و قواعد بشردوستانه

شایان یادآوری است که واژه حقوق بشردوستانه به طور خاص در بیانات امام خمینی (ره) استفاده نشده است، اما بسیاری از اصول و قواعد آن مورد اشاره ایشان بود.

۱- رعایت رفتار انسانی و بدون تبعیض

رعایت رفتار انسانی و بدون تبعیض با دشمن از اساسی ترین اصول بشر دوستانه در اسلام است که در ذیل آیات قتال با عبارت «وَأَحْسِنُوا إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ» (بقره، ۱۹۵) بر آن صحنه می گذارد. صاحب المیزان می نویسد: رفتار نیک و انسانی داشتن و با احسان برخورد کردن با دشمنان به منزله آن نیست که دست از جهاد بکشید و دشمنان را به حال خود رها کنید، بلکه منظور از احسان و این آیه آن است که عملیات رزمی در صحنه جهاد باید به گونه ای انجام شود که شایسته هر موقعیت باشد، آنجا که باید جنگید، بجنگید و آنجا که باید از جنگ دست بکشید، از خونریزی خودداری کنید، جایی که مقاومت و شدت عمل می طلبد، مقاوم و جدی باشید، جایی که عفو و اغماض نیکوست از آن چشم پوشی نکنید و به بهترین وجهش انجام دهید (المیزان، ج ۲، ۹۳).

پر واضح است که پیش بینی اصل «رفتار انسانی و نیکی کردن به دشمن» دارای بار عاطفی و عقیدتی است، زیرا در اسلام، انسان موجودی با کرامت (اسرا، ۷۰) و دارای روح الهی و مسجود فرشتگان است (ص، ۷۱ و ۷۲). از این حیث، هر انسانی با وجود هر نوع آلودگی و فساد، توان ارتقای معنوی و نیل به مقام والای شایسته خود را دارد، لذا دشمن نیز از این قاعده کلی مستثنی نیست؛ او هم می تواند از این رأفت اسلامی برخوردار باشد (عمید زنجانی، ۱۳۸۳: ج ۶، ۴۷) از دیدگاه امام خمینی (ره) عفو، محبت و رفتار انسانی - اسلامی با نیروهای دشمن یکی از مؤلفه های اساسی در حوزه دفاعی محسوب می شود که نیروهای مسلح موظف اند آن را رعایت کنند (صحیفه امام، ج ۱۳، ۵۴۲) چنانکه در مناسبتی فرمودند:

«من به آن قدرتمندانی که در جبهه ها ایستاده اند و الآن مستأصل کرده اند صدام و صدامیها را عرض می کنم که مبدا این قدرت اسباب این بشود که یک انتقامی بر خلاف موازین الهی گرفته بشود... ما باید جهات انسانی را تا آخر حفظ کنیم. ماجهات انسانی را تا مرز شهادت و فوت باید حفظ بکنیم... موازین، موازین اسلامی است. اینجا جمهوری اسلامی است. اینجا اسلام حکومت می کند» (همو، ج ۱۸، ۲۱۲).

۲- نفی اعتدا در مخاصمات مسلحانه

اسلام به مسلمانانی که در راه خدا می‌جنگند، امر می‌کند که هرگز از حدود عدالت و انصاف خارج نشوند و گام در راه استبداد و ستمگری نگذارند و در پایان تأکید می‌کند که خداوند ستمکاران و متجاوزان را دوست ندارد (بقره، ۱۹۰). در آیه دیگر نیز بر ضرورت رفتار عادلانه تأکید کرده است و می‌فرماید: «وَلَا يَجْرِمَنَّكُمْ شَنَاٰنُ قَوْمٍ عَلَىٰ أَلَّا تَعْدِلُوا اعْدِلُوا هُوَ أَقْرَبُ لِلتَّقْوَىٰ وَاتَّقُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ خَبِيرٌ بِمَا تَعْمَلُونَ» (مائده، ۸).

توجه به آیات یادشده بیانگر آن است که اسلام تعدی و تجاوز در جنگ را نفی کرده است و هدف از جنگ غلبه بر دشمن است و نه نابودی او و تخریب و ویرانی سرزمینش. مصادیق نفی تعدی عبارت اند از:

۱. کشتار زنان و کودکان؛
۲. کشتار افرادی که توانایی جنگ ندارند، مانند پیرمردان؛
۳. کشتار افراد بدون سلاح و افرادی که در جنگ شرکت ندارند؛
۴. توسعه جنگ به خارج از میدان جنگ، به منظور از بین بردن اموال، حیوانات و گیاهان؛
۵. تعدی از قتل به مثله کردن و مانند آن؛
۶. کشتن مجروحان
۷. استفاده از ابزار غیرمتعارف در جنگ و... (وسائل الشیعه، ج ۱۱، ص ۴۷ و ۴۸؛ اصول کافی، ج ۱، ص ۳۳۵، ج ۵، ص ۲۸؛ بحارالانوار، ج ۱۹، ص ۱۷۸، ج ۴۱، ص ۷۳، ج ۱۰۰، ص ۲۷)

پس از انجام عملیات والفجر ۴ از سوی ایران، رژیم بعثی عراق که در صحنه نبرد در مقابل رزمندگان ایران کاری از پیش نبرده بود، به تلافی شکست در این عملیات، حمله به مناطق مسکونی کشورمان را در دستور کار خود قرار داد. ارتش عراق به شهرهای دزفول، مسجد سلیمان، بهبهان، خرم آباد، اندیمشک و تهاوند با چندین موشک حمله کرد. در اثر این حملات بسیاری از منازل مسکونی و مغازه‌ها به کلی ویران و تعدادی زیادی از غیرنظامیان شهید و مجروح شدند (علایی، ۱۳۹۱: ۶۲۹). در پی گسترش حملات عراق به مناطق مسکونی، انتظار اقدام مقابله به مثل در افکار عمومی بالا گرفت. از این رو، در چهارم آبان ۱۳۶۲ جلسه ای با شرکت سران سه قوه در حضور امام خمینی (ره) تشکیل و

درباره حملات عراق به مناطق مسکونی و شیوه واکنش به آن بحث شد. ایشان در این جلسه دست یازیدن به اقدام مقابله به مثل و مورد حمله قرار دادن مناطق مسکونی عراق را نپذیرفتند و فرمودند: «این اقدام اشکال شرعی و سیاسی دارد» (هاشمی رفسنجانی، ۱۳۸۶: ۲۶۹). بنیان گذار جمهوری اسلامی ایران چندی پس از این جلسه و در حالی که همچنان افکار عمومی در برابر جنایات عراق درخواست مقابله به مثل داشت، طی سخنانی خطاب به فرماندهان و آحاد نیروهای مسلح در ۱۵ آبان ۱۳۶۲ فرمودند:

«شما تاکنون بتایتان بر همین بوده است و ان شاء الله از حالا به بعد هم باشد که شهرهای عراق را که ما آنها را عزیز می‌دانیم مثل شهرهای خودمان و بعضی شان را بسیار بالاتر... شما باید توجه کنید که مبادا یک وقتی به واسطه بمباران‌های شهرهای شما و کشتن عزیزان شما، مبادا یک وقتی شما عصبانی بشوید و جبران نکنید این طوری... شما انتقامتان را از صدام باید بگیرید و از حزب بعث. توجه کنید که مبادا حتی یک گلوله به طرف شهرهای این‌ها بیندازید. آن‌ها شهرهایی هستند که همان طوری که این بهبهان ما مظلوم است، بصره هم مظلوم است، مندلی هم مظلوم است، همه اینها مظلوم اند. اینها تحت ستم هستند» (صحیفه امام، ج ۱۸، ۲۱۲)

همان گونه که در سطوح تصمیم گیری در رده‌های بالای نظام جمهوری اسلامی حمله به غیرنظامیان ممنوع شمرده می‌شد، در سطح رزمندگان نیز چنین رویکردی در عمل به اجرا در می‌آمد. در این خصوص از شهید عباس دوران نقل شده است که روزی طبق دستور، مأموریت تخریب پلی را برعهده داشته است، اما قبل از انهدام پل مشاهده می‌کند که اتومبیل شخصی سواری در حال عبور از روی آن است. به همین دلیل، برای آسیب نرساندن به آن اتومبیل، پل را دور می‌زند و وقتی اتومبیل از پل عبور کرده بود، پل را تخریب می‌کند (http://shahiddooran.mihanblog.com). این گونه اقدامات از سوی تربیت یافتگان خمینی کبیر بود که آن حضرت فرمودند:

«فرق ارتش ما و ارتش آنها این است که ارتش ما دستش بسته است. ارتش ما اسلام برایش تکلیف معین کرده. ارتش آن‌ها دستشان باز است. توپ، موشک زمین به زمین به اصطلاح خودشان می‌اندازند، نه متری، ده متری، یک شهر هم همه اش را خراب کنند، آن وقت تبریک می‌شنوند. ارتش ما نمی‌کند این کار را، نمی‌تواند این کار را بکند و نخواهد کرد. ارتش ما فقط موارد جنگی آنها و اشخاصی که مخالف اسلام و قیام بر ضد اسلام کردند، می‌کوبد و خواهد کوبید» (همو، ج ۱۳، ۲۹۸).

۳- تمایز بین افراد نظامی و غیرنظامی

امام خمینی (ره)، علاوه بر ممنوع دانستن حمله علیه غیرنظامیان، میان اهداف نظامی و غیرنظامی نیز تمایز قائل شده اند و فرمودند:

«فرق است مابین فرماندهان قوای مسلح ایران با فرماندهان قوای مسلح عراق و آن این است که اینها به اسلام فکر می کنند و روی قواعد اسلام می خواهند عمل بکنند، و لهذا، به شهرهایی که دفاع ندارند، به مردم بازار و به مردم و فقرای جاهای دیگر کاری ندارند و فقط اگر الزام پیدا کردند که یک مثلا، توپی بیندازند، یک بمبی بیندازند، به همان مراکزی که مراکز قدرت شیطانی است، اینها هجوم می کنند. لکن فرماندهان عراق از خدا بی خبرند، اعتقادی به این مسائل ندارند. لهذا، توی شهرها می اندازند بمب هایشان را، در خرمشهر، در اهواز، در این جاها، شهرها را هدف قرار میدهند و ما دستان بسته است از این جهت که نمی خواهیم مردم عادی و مردم بی گناه تلف بشوند و آنها دستشان باز است از باب اینکه اعتقاد به آن چیزهایی که در اسلام مطرح است، آن چیزهایی که «انسان بما أنه انسان» میفهمد، آن چیزهایی که شرف انسان اقتضا می کند، آنها این مسائل پیششان مطرح نیست... این طور نیست که مملکت ایران نتواند اینها را از بین ببرد، لکن می خواهد قدم به قدم پیش برود که مبادا بی گناه‌های ناخواسته - زیر پا بروند. ما باید روی قواعد اسلامی عمل بکنیم» (صحیفه امام، ج ۱۳، ۲۴۷) از این کلام امام خمینی (ره)، اصل ضرورت تمایز میان نظامیان و غیرنظامیان، تفکیک اهداف نظامی از غیرنظامی و لزوم حمایت از زنان و کودکان به خوبی قابل استفاده است، چنانکه در مناسبتی دیگر نیز بر این موضوع تأکید ورزیدند (همو، ج ۱۸، ۱۹۳).

۴- محدودیت در کاربرد تسلیحات

به طور معمول در جنگ‌ها هر یک از طرفین تخاصم تلاش دارند به هر شکل ممکن و با استفاده از هرگونه ابزار و روش جنگی بر دیگری غلبه یابند، زیرا هدف پیروزی و نابودی دشمن است. اما اسلام، بر این ایده خط بطلان کشید و چارچوب انسان دوستانه ای را برای صحنه نبرد طراحی کرد به طوری که رزمنده مسلمان را در انتخاب سلاح آزاد نگذاشته و کاربرد برخی از آنها از جمله سلاحهای سمی و شیمیایی را در جنگ ممنوع کرده است (جعفری، ۱۳۹۴: ۴۷۰-۴۷۵) بر مبنای چنین اندیشه دینی است که امام خمینی (ره) همواره نسبت به تولید و انباشت جنگ افزارهای مخرب در جهان ابراز نگرانی

کرده و توسعه طلبی ابرقدرت‌ها و انبار کردن سلاح‌های هسته ای را از گرفتاری‌ها دنیای امروز برشمرده اند. چنانکه بارها اعلان خطر کردند که چه بسا بی تقوایی یا جنون آنی، سران دولت‌ها را به جنایات بزرگ وادارد و کسانی چون هیتلر و صدام بر مسند کار قرار گیرند که در بحرانه‌ها، قدرت تصمیم گیری نداشته باشند و دنیا را به تباهی بکشد (صحیفه امام، جلد ۱۷، ۷۹-۸۰).

حضرت امام (ره)، مذاکرات سیاسی درباره محدود کردن سلاح‌های هسته ای را که گاهی در جهان برگزار می‌شود، جدی نمی‌گرفتند و بر این باور بودند که ابرقدرتها، به ویژه آمریکا همچنان به تولید این سلاح‌ها مشغول اند و این هیاهو برای اغفال رقبا و مردم جهان انجام می‌شود. ایشان برای پیشگیری از فاجعه جهانی و مقابله با مخاطرات آن پیشنهاد کردند عالمان، خطبا و نویسندگان مردم را آگاه کنند تا در برابر ابرقدرت‌ها بایستند و از گسترش سلاح‌های مخرب جلوگیری کنند:

۵- محبت و مهربانی با اسیران جنگی

در جنگ، هر فرد مسلحی که در اقدامات مسلحانه مشارکت داشته و موقع دستگیری، تسلیم یا فرار به دست رزمندگان اسلام می‌افتد، اسیر نامیده می‌شود (عمید زنجانی، ۱۳۸۳: ۱۹۰) و از حقوق ویژه ای برخوردار است.

در جنگ تحمیلی هنگامی که نظامیان عراقی به اسارت رزمندگان اسلام درآمده اند، امام خمینی (ره) با تأکید بر رفتار مهربانانه و محبت آمیز با اسرا و عدم خشونت و آزار رساندن به آنها (صحیفه امام، ج ۶، ۱۲۵) در مناسبتی آنان را به مثابه مهمان جمهوری اسلامی قلمداد کردند و به مسئولان و آحاد نیروهای مسلح فرمودند:

«ارتش ما و پاسدارهای ما با این اسیرانی که آوردند، به طور انسانیت عمل می‌کنند و باید بیشتر عمل کنند. من سفارش می‌کنم تمام کسانی را که این اسرا در اسارت آنها هستند، به حسن سلوک و به رفتار انسانی و مهمانانند اینها برای شما» (همو، ج ۱۳، ۵۱۱).

یکی از نکات مهم در موضوع اسرا، بحث نگهداری آنهاست. امام خمینی (ره) در ۱۲ فروردین ۱۳۶۱ پیامی در خصوص نگهداری از اسرا صادر فرمودند که به «منشور نگهداری اسیر» معروف شد. در واقع، در این پیام، حضرت امام (ره) اولاً بحث پناهندگان را با اسرا جدا کردند؛ ثانیاً ضمن پیش بینی رفتار

بسیار بد رژیم بعث با اسیران ایرانی با تعیین الگوی رفتار امام علی (ع)، به برخورد خوب و اسلامی با اسیران عراقی تأکید داشتند. ایشان توصیه کردند که زنده کردن روح و فکر اسیران عراقی سبب هدایت آنها می‌شود و این سبب تبلیغ اسلام خواهد بود (همو، ج ۱۶، ۱۵۸-۱۵۷).

حضرت امام (ره)، نه تنها به آحاد نیروهای مسلح دستور داده اند که باید با تمامی اسیران جنگی به حسن سلوک و رفتار انسانی رفتار کنند، بلکه به دلجویی، مداوا و معالجه مجروحان آنها نیز تأکید داشتند، چنانکه فرمودند:

«برادران، از اسرای جنگ که در دست شمايند، هرچند گناهکارند دلجویی کنید و با آنان رفتار اسلامی انسانی داشته باشید و آسیب دیدگان عراقی را به اسرع وقت به بیمارستانها بفرستید تا تحت معالجه قرار گیرند و دکترها و پرستارهای بیمارستانها که کوشش‌های ارزنده آنان چه در جبهه‌ها و چه در بیمارستان‌ها بر مردم شریف ما پوشیده نیست و باعث تشکر بسیار است، با آنان چون نزدیکان و برادران خود رفتار نمایند و تلخی آسیب و اسارت را با رفتار اسلامی خود از ذائقه آنان کاهش دهند» (همان، ۲۶۸).

نتیجه گیری

حقوق بین الملل بشردوستانه به منزله شاخه جدید حقوق بین الملل، ساز و کارهایی را برای حمایت از افراد ایجاد کرده است تا دولت‌ها رفتار خود را در زمان جنگ با اصول انسانی و اخلاقی مطابقت کنند. این شاخه از حقوق بین الملل، به مسئولیت‌ها و حقوق طرفین درگیر در جنگ به ویژه در خصوص افراد غیرنظامی می‌پردازد و از کسانی که در مخاصمات شرکت نداشته اند یا دیگر ندارند، حمایت کرده است و استفاده از سلاح‌ها و روش‌های جنگی را محدود می‌کند. در واقع، هدف حقوق بین المللی بشردوستانه به طور کلی بر پایه حمایت از انسان و تمامی اهداف غیرنظامی استوار است، به این معنی که قوانین بین المللی بشردوستانه، ضامن ضوابط و مقرراتی است که رعایت آنها بر نیروهای مسلح لازم و ضروری است و این قوانین به محض شروع نزاع مسلحانه لازم الاجراست.

امام خمینی (ره) که فرماندهی هشت سال دفاع مقدس در برابر رژیم بعثی عراق را بر عهده داشته اند، به تأسی از آموزه‌های اسلامی و انسانی، بسیاری از قواعد و مقررات زمان جنگ را مبنای رفتار

رزمندگان اسلام قرار دادند و با تبیین اصول و مقرراتی، از قبیل آزادنبودن رزمندگان در انتخاب هدف‌ها و روش‌ها، نهی از حمله به مناطق غیرنظامی (تفکیک بین رزمندگان و غیر رزمندگان و تمایز میان اهداف نظامی و غیرنظامی)، حفاظت از محیط زیست، حسن برخورد و رفتار انسانی با اسرا و مداوای مجروحان دشمن چیزی که امروزه به قواعد بشردوستانه تعبیر می‌شود- درصدد برآمدند تا از هر نوع عمل غیرانسانی و انتقام‌گیری جلوگیری شود. در واقع، از دیدگاه امام خمینی (ره)، اصل وجود و ضرورت قواعد و مقرراتی که انسان را از عوارض درد و رنج بیهوده، لطمات و آسیب‌های جنگ مصون بدارد تا قربانیان جنگ، نیروهای مناطق مسکونی و امدادی در امان بمانند، مسلم بوده است؛ به همین دلیل از هرگونه تعدی بر نیروهای دشمن، به شدت جلوگیری می‌کردند. چنانکه در نامه به رئیس‌جمهور لیبی عنوان می‌دارد که سیاست ایران در حمله نکردن به مناطق غیرنظامی است: حمله به مناطق غیرنظامی هیچ‌گاه موردنظر نبوده است و نیست و اکنون هم نمی‌خواهیم مناطق غیرنظامی و مردم مورد هجوم قرار گیرند (همو، جلد ۱۸، ۵۲۲). رهنمودهای اساسی ایشان به رزمندگان و مدافعان کشور در اجتناب از حملات هوایی به محدوده‌های غیرنظامی و به ویژه در استفاده نکردن از سلاح‌های کشتار جمعی، با وجود بمباران شیمیایی رژیم بعثی عراق علیه رزمندگان و شهرهای کشور، به عبارتی عدم اجازه اقدامات تلافی‌جویانه و انتقام به رزمندگان اسلام، نشانه‌های برجسته و تجلی بارز پابندی و تعهد به مراعات حقوق بین‌المللی بشردوستانه است. نتیجه سخن آنکه، با وجود اعمال روش‌های غیر انسانی رژیم بعثی عراق در جنگ و سکوت مجامع بین‌المللی، جمهوری اسلامی ایران در دفاع مقدس با فرماندهی امام خمینی (ره)، مقررات و اصول حقوق بین‌المللی بشردوستانه را در بالاترین حد اجرا کرد.

منابع و مآخذ

قرآن کریم و بعد

الف) فارسی

- أبوالوفا، احمد (۱۴۲۱ه.ق). الاعلام بقواعد القانون الدولي و العلاقات الدوليّة في شريعة الاسلام، الجزء العاشر، قاهره: دار النهضة العربيّة.
- ارادت، سعيد (۱۳۸۳)، همگرایی حقوق بشر و حقوق بشردوستانه، نشریه اطلاع رسانی حقوقی، شماره ۹.
- امین زاده، الهام (۱۳۸۱)، حقوق بشر و حقوق بشردوستانه بین-المللی در فلسطین، مجله مجتمع آموزش عالی قم دوره ۱۲، شماره صفر.
- البرزی ورکی، مسعود (۱۳۸۹)، حقوق بشردوستانه در قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران، مجله حقوق، دوره چهلّم، شماره ۱.
- بنی لوحی، سید علی (۱۳۷۸)، مبانی دفاع از دیدگاه امام خمینی در دفاع مقدس با تحلیلی مقایسه‌ای، چاپ دوم، تهران: مؤسسه فرهنگی دانش و اندیشه معاصر.
- پور محمدی، نعمت الله (۱۳۸۵). حقوق بشر دوستانه در جنگ ایران و عراق، تهران: مرکز مطالعات و تحقیقات جنگ سپاه
- پورتر، گرت (۱۳۹۳). بحران ساختگی: داستان ناگفته هراز از ایران هسته ای، تهران: موسسه خبرگزاری فارس.
- پورمحمدی، نعمت الله (۱۳۸۵)، حقوق بشردوستانه در جنگ ایران و عراق: مرور رفتار عراق. تهران: مرکز مطالعات و تحقیقات جنگ سپاه.
- تحلیلی بر جنگ تحمیلی رژیم عراق علیه جمهوری اسلامی ایران (۱۳۶۷). تهران: دفتر مطالعات سیاسی و بین المللی.
- ثقفی عامری، ناصر (۱۳۷۰) سازمان ملل متحد، مسئولیت حفظ صلح و امنیت بین المللی، تهران: وزارت امور خارجه.
- جعفری لنگرودی، محمد جعفر (۱۳۷۶)، «ترمینولوژی حقوق» تهران: انتشارات گنج دانش.

- جعفری، سید اصغر (۱۳۹۲). بررسی تطبیقی قواعد حاکم بر ممنوعیت برخی از تسلیحات در کنوانسیون‌های بشر دوستانه و اسلام، دومین همایش اسلام و حقوق بین الملل بشر دوستانه، مشهد: بنیاد پژوهش‌های اسلامی.
- جنگ و دفاع در اندیشه امام خمینی، تبیان دفتر ۲۴ (۱۳۷۸)، تدوین، مرنیدی، مهدی. چاپ اول، تهران: موسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی.
- شریفی طراز کوهی، حسین (۱۳۷۵)، مجموعه مقالات حقوق جنگ، چاپ اول، تهران: دانشگاه امام حسین (ع)، پژوهشکده علوم دفاعی و استراتژیک.
- صحیفه امام (مجموعه آثار امام خمینی (ره))، تهران: موسسه تنظیم و نشر امام خمینی (ره)
- صفدری، محمد (۱۳۴۲)، حقوق بین‌الملل عمومی، ج ۱، تهران: انتشارات ابوریحان.
- ضیایی بیگدلی، محمدرضا (۱۳۶۶)، حقوق جنگ و رفتار با اسیران جنگی، مجله حقوقی، شماره ۸
- علایی، حسین (۱۳۹۱). روند جنگ ایران و عراق، جلد ۱، تهران: نشر مرز و بوم.
- عمید زنجانی، عباسعلی (۱۳۸۳). فقه سیاسی: اصول و مقررات حاکم بر مخاصمات مسلحانه، جلد ۶، تهران: امیر کبیر.
- عمید زنجانی، عباسعلی (۱۳۸۳). فقه سیاسی: قواعد مخاصمات مسلحانه در حوزه جهاد اسلامی و حقوق بین الملل اسلام، جل ۵، تهران: امیر کبیر.
- الغریب، محمد میشل (۱۳۸۹). جرایم جنگ‌های شیمیایی، ترجمه محمد علی عسگری، تهران: بنیاد حفظ آثار دفاع مقدس.
- کردبچه حسین آباد، مهدی (۱۳۸۶). تحدید تسلیحات شیمیایی و بیولوژیکی در حقوق بین الملل (با رویکردی به جنگ تحمیلی عراق علیه ایران)، تهران: نشر سریر.
- کیگان، جان (۱۳۸۵). جنگ عراق، ترجمه نجله خندق، تهران: انتشارات دانشگاه امام حسین (ع).
- هاشمی رفسنجانی، اکبر (۱۳۸۶) آرامش و چالش (کارنامه و خاطرات سال ۱۳۶۲) تهران: دفتر نشر معارف انقلاب.

(ب) انگلیسی

- Alexander kiss & dinah sheldon (۲۰۰۴). International Environmental law, (Third Edition), New York, Transnational Publishers, Inc.

- UN Document S/18953. Jun, 29, 1987.
- UN Document S/19729. Apr. 4, 1988.
- <http://shahiddooran.mihanblog.com>